

Brionin prst

Ivan M. Havel

[Janu Sokolovi k sedmdesátinám]

Romány lze číst dvěma způsoby. Jednak se můžeme pohroužit do příběhu jako celku, vstoupit do příslušného fikčního prostoru a času, sledovat vývoj, zaplétání a rozplétání děje, snažit se rozumět chování postav a případně myslet i na širší souvislosti (jak se mlhavě říká). Takové čtení je asi správné a obvyklé.

Při druhém způsobu čtení si všímáme více detailů. Náš horizont zájmu je zúžen na tu či onu jednotlivou scénu, kterou promýšlíme a domýšlíme, aniž by nám příliš vadilo, že jsme ji vytrhli z kontextu celého díla. Ten je sice stále s námi, ale spíše jen jaksi pod povrchem či za obzorem našeho rozmyšlení. Ba co víc: netrápíme se otázkou, zda naše úvahy souznějí s intencemi autora (ať už známými či jen domýšlenými) nebo s konvenčními interpretacemi díla.¹ Takové čtení je pracné, zdlouhavé, avšak při své nezávaznosti často přinese potěchu a poučení.

Zvolil jsem úryvek z románu současného anglického spisovatele Iana McEwana *Pokání* a chystám se jej podrobit druhému ze zmíněných dvou typů čtení (slovo „čtení“ užívám v poněkud přeneseném významu, což je snad zřejmé z vazby na slovo „podrobit“). Konkrétně to znamená, že nebude důležité, zda můj čtenář dotyčný román zná či nezná. Protagonistkou úryvku je třináctiletá dívka jménem Briony. Právě sedí na podlaze dětského pokoje a prohlíží si ruce.

I.

Nejprve si přečteme první část úryvku vcelku:

Ticho jí syčelo v uších a vidění měla trochu rozostřené – ruce spuštěné v klíně jí připadaly nezvykle velké a zároveň vzdálené, jako by se na ně dívala z nesmírné dálky. Zvedla jednu ruku, sevřela prsty a podívovala se, tak jako dříve už vícekrát, jak k této bytosti, tomuto stroji na uchopování, masitému pavoukovi na konci své paže, která jí na slovo poslouchá, přišla. Nebo žije nějakým svým vlastním malým životem? Ohnula prst a narovнала jej. Mystérium tkvělo v okamžiku, než se prst pohnul, ve chvíli předělu mezi nehybností a pohybem, kdy se její záměr stal skutečností. Bylo to, jako když se třísťí vlna. Pomyslela si, že kdyby se tak mohla ocitnout na hřebenu vlny, mohla by najít tajemství sebe samé, tu část své osoby, která je skutečně za všechno zodpovědná. Dala si ukazováček blíž k obličejí a upřeně se na něj

Pozn.: Tato práce vznikla v rámci řešení výzkumného záměru CTS MSM 0021620845.

¹ Za protiklad konvenčních interpretací pokládám interpretace „subverzivní“, které svévolně ignorují, či dokonce narušují konvence a (v případě literárních děl) se nesnaží dohadovat o tom, jak to mýnil empirický autor a jak se do interpretovaného díla promítly okolnosti jeho vzniku.

zadávala, pobízela ho, aby se pohnul. Zůstal nehybný, protože předstírala, nemyslela to úplně vážně, a protože chtěla, aby se pohnul, nebo chystání se s ním pohnout, nebylo totéž, jako s ním skutečně hýbat. A když pak nakonec prst přece pokrčila, jako by ta činnost začala v samotném prstu, ne v některé části její mysli. Kdy poznal, že se má pohnout, kdy ona poznala, že s ním má hnout? Nepřistihla se při ničem. Bylo to buď anebo. Nebylo zde žádné viditelné propojení, a přesto je to skutečně její já, to ví, pod tou hladkou, ničím nenarušenou tkaninou – je to její duše? –, co rozhodlo, že zanechá předstírání, a dalo konečný příkaz.²

Ruce v klíně připadaly Briony *nezvykle velké a zároveň vzdálené*. To není sémantický paradox (typu „ticho hlučí“), protože „velké“ zde znamená „hodno pozornosti“ (jak ostatně uvidíme) a „vzdálené“ vede k představě, že něco je mimo dosah mého přímého vlivu. Vlastní ruce a mimo dosah vlivu – je to možné? O to právě půjde.

Zvedla jednu ruku, sevřela prsty a podívovala se, tak jako dříve už vícekrát, jak k této bytosti, tomuto stroji na uchopování, masitému pavoukovi na konci své paže, která ji na slovo poslouchá, přišla. Čemu se vlastně Briony podivuje, a to nikoliv poprvé? Nikoliv tomu, že má před očima jakousi *bytost*, ale tomu, jak k oné – navíc na slovo poslušné – *bytosti přišla!* Kdyby si ten masitý pavouk (jen tři nohy chybí), dělal co by chtěl, kdyby se třeba vysmekl a složil v nějakém koutku, tomy by se Briony vůbec nedivila.

Nedá mi neocitovat, co o rukou napsal R. M. Rilke ve své stati o Rodinovi:

V Rodinově díle najdeme ruce, malé, samostatné ruce, které, aniž by patřily k jakémukoli tělu, žijí. Ruce, které se pohněvaně a podrážděně napřahují, ruce, jejichž pět trčících prstů šteká jako pět chrtánů psa z podsvětí. Ruce, které jdou, ruce spící a ruce, které procitají, ruce zločinecké a dědičně zatížené, ruce znavené, které už nic nechtějí, které se složily v nějakém koutku jako nemocná zvěř, která ví, že jí už není pomoci. Ale ruce jsou již složitý organismus, jsou deltou, v níž se stéká z dalek přišlý život, aby se vlil do velkého toku činu, ruce mají své dějiny, mají opravdu svoji vlastní kulturu, svoji zvláštní krásu; přiznáváme jim také právo na vlastní vývoj, vlastní přání, pocity, nálady a záliby.³

Ale my teď máme s Brionou před očima něco, co není samostatné, co poslouchá (za obvyklých okolností) – poslouchá dokonce na „slovo“! *Slovo* zde znamená vědomý záměr, který zpravidla lze verbalizovat, *na slovo* pak navozuje soulad mezi chtěním a provedením,

² Ian McEwan: *Pokání* Odeon, Praha 2003 (překl. M. Válková), s. 36 (v dalším textu budu uvádět citáty z úryvku kurzívou bez dalších odkazů). [Orig. (*Atonement*. Anchor Books, 2001, p. 33-34): She raised one hand and flexed its fingers and wondered, as she had sometimes before, how this thing, this machine for gripping, this fleshy spider on the end of her arm, came to be hers, entirely at her command. Or did it have some little life of its own? She bent her finger and straightened it. The mystery was in the instant before it moved, the dividing moment between not moving and moving, when her intention took effect. It was like a wave breaking. If she could only find herself at the crest, she thought, she might find the secret of herself, that part of her that was really in charge. She brought her forefinger closer to her face and stared at it, urging it to move. It remained still because she was pretending, she was not entirely serious, and because willing it to move, or being about to move it, was not the same as actually moving it. And when she did crook it finally, the action seemed to start in the finger itself, not in some part of her mind. When did it know to move, when did she know to move it? There was no catching herself out. It was either-or. There was no stitching, no seam, and yet she knew that behind the smooth continuous fabric was the real self—was it her soul?—which took the decision to cease pretending, and gave the final command.] V poslední větě jsem opravil překlad.

³ R. M. Rilke: *Rodin* [1903], Votobia 1995. Děkuji Michalu Ajvazovi za upozornění na tento citát.

mezi úmyslem a jeho splněním. Ruka je ve své poslušnosti obdařena svérázným bytím. Ať už bytím strojním nebo pavoučím, vždy je něčím, co je *moje*. K čemu jsme přišli, to je naše. Ale přesto ruka má svou vlastní, osobitou roli, například roli uchopovací. Je-li to stroj *na* uchopování, musí být produktem konstruktéra – inteligentního designéra⁴ –, který si předem stanovil cíl: ono *na co*.

Pavouk. Ruka jakožto svého druhu bytost je nejen poslušná, ale i vstřícná. Stačí jí naznačit, *co* má udělat (třeba: „Zapni mi prosím knoflík!“), ona už si sama domyslí *jak*. Americký filosof Shaun Gallagher pojmově rozlišuje mezi tím, co nazývá „tělesný obraz“ (*body image*) a „tělesné schéma“ (*body schema*). Tělesný obraz je dle něj tvořen „systémem percepce, postojů a přesvědčení vztahujících se k vlastnímu tělu“, zatímco tělesné schéma je „systém senzomotorických schopností, které fungují nevědomě či aspoň bez nutnosti uvědoměného monitorování“.⁵ Inteligence ruky se projeví při zapínání knoflíku, zavazování tkaniček, při hře na klavír anebo míchání karet. Ruku lze mnohému naučit, ale něco už musí v sobě mít, co se projeví právě schopností něčemu se takto naučit. Stačí jen pohlédnout na svou vlastní naučenou ruku v akci. Tiše, nesmíme jí do toho příliš mluvit, mohla by nás začít poslouchat a jsouc poslušná (na slovo), zapomněla by na svou šikovnost.

*Nebo žije nějakým svým vlastním malým životem? Že by můj život nebyl jen životem jedince (mne), ale kombinací životů jedinců nižších – údů a orgánů, možná ještě nižších – buněk? Že by každý z nás byl konglomerátem menších bytostí, jako je mraveniště nebo včelstvo konglomerátem mravenců či včel? Stačilo by, aby ti menší poslouchali na slovo ty větší, a jen pokud od nich není co slyšet, aby se chovali *po svém*.*

*Ohnula prst a narovнала jej. Mystérium tkvělo v okamžiku, než se prst pohnul, ve chvíli předělu mezi nehybností a pohybem, kdy se její záměr stal skutečností.*⁶ Zdalipak je ten okamžik předělu postižitelný? Postižitelnost zde ovšem znamená zkušenostně zachytit, zažít, prožít. To však vyžaduje čas: bodové okamžiky lze stěží žít. Takto praví Wittgenstein:

Konání samo vypadá jako něco, co nemá žádný objem zkušenosti. Jako jakýsi nerozprostraněný bod, špička jehly. Vlastním agens se zdá být právě tato špička. A to, co se děje v jevové skutečnosti, jako by bylo jen následkem tohoto konání. Zdá se, že „konám“ má zcela určitý smysl, od jakékoli zkušenosti oddělený.⁷

⁴ Narážka na probíhající konflikt mezi zastánci darwinismu a „inteligentního designu“.

⁵ S. Gallagher: *How the Body Shapes the Mind*. Oxford U.P., 2005 (s. 24).

⁶ „Nevěřitelné se stalo skutkem.“ (Hrabal)

⁷ L. Wittgenstein: *Filosofická zkoumání* [1952]. Filosofický ústav AV, Praha 1993 (překl. J. Pechar), par. 620. [Orig.: Tun scheint selbst kein Volumen der Erfahrung zu haben. Es scheint wie ein ausdehnungsloser Punkt, die Spitze einer Nadel. Diese Spitze scheint das eigentliche Agens. Und das Geschehen in der

Co pro Wittgensteina je špička jehly, je pro Briony hřeben vlny. *Bylo to, jako když se tříští vlna.* Všimněme si rozdílu: Brionina představa není statická (bod, špička jehly), nýbrž především dynamická: nepostižitelný přechod od hladké vlny k tříšti. *Pomyslela si, že kdyby se tak mohla ocitnout na hřebenu vlny, mohla by najít tajemství sebe samé, tu část své osoby, která je skutečně za všechno zodpovědná.*

Hřeben vlny, špička jehly. Podle mne tajemství není ani tolik skryto v nepostižitelnosti bodového okamžiku tříštění, či ostrého hrotu jehly, jako spíše v propastném rozdílu mezi niterností prožitku záměru (odehrávajícího se ve „vnitřním čase“) a vnějšností aktu samého, viděného či vnímaného jako událost (ve „vnějším čase“). Každé jako by bylo z jiného světa. I když v současné literatuře v kognitivní vědě se běžně hovoří o 'explanační mezeře' (*explanation gap*) mezi kategorií jevů fyzických a jevů subjektivních, mlčky se předpokládá, že jevy obou kategorií se odehrávají v jednom společném čase.

Například slavné experimenty Benjamina Libeta mají svědčit o tom, že změna mozkového potenciálu „připravenosti“ k jednání (*readiness potential*) má skoro půlsekundový předstih před uvědoměním si svobodného úmyslu opravdu jednat (*conscious wish to act*).⁸ Jako by můj mozek vždy věděl o něco *dřív* než já, že budu jednat (třeba že zvednu prst). Moje svoboda konat – a tudíž i odpovědnost za mé konání – je tak zpochybňována, a pokud ji vůbec někdo má mít, měly by to být moje neurony. Podle mne je však problém již v předpokladu experimentu, totiž že zde slovo „dřív“ má vůbec nějaký smysl. Je opravdu možné nějakým měřením srovnávat zmíněný „vnitřní čas“ s časem „vnějším“, dokonce ve zlomcích sekund?⁹

Problém odpovědnosti se Briony týká. Jestliže by našla *tu část své osoby, která je skutečně za všechno zodpovědná*, zдалipak by se ve zbývajících částech své osoby mohla vzdát odpovědnosti za své jednání? Je to citlivá otázka, zvláště pro Briony, která (v románu) má záhy úmyslně a s dětskou náruživostí svědčit o trestném činu, netušíc, že svědčí křivě, což si po mnoha letech bude vyčítat.

Vraťme se však k jejím úvahám v dětském pokoji: *Dala si ukazováček blíž k obličejí a upřeně se na něj zadívala, pobízela ho, aby se pohnul. Zůstal nehybný, protože předstírala, nemyslela to úplně vážně, a protože chtěla, aby se pohnul, nebo chystání se s ním pohnout,*

Erscheinung nur Folge dieses Tuns. "Ich tue" scheint einen bestimmten Sinn zu haben, abgelöst von jeder Erfahrung.]

⁸ B. Libet: *Mind Time: The Temporal Factor in Consciousness*, Harvard U.P., 2004.

⁹ K tomu viz I. M. Havel: A Structure of Experienced Time. In: R. Buecheri et al. (eds.); *Endophysics, Time, Quantum and the Subjective*. World Scientific Publishing Co., 2005, (s. 163-188).

nebylo totéž, jako s ním skutečně hýbat. Zdálo by se, že Briony si takto empiricky dokázala existenci rozdílu mezi úmyslem a skutkem. Mezi duší a tělem.¹⁰

Zde však musíme být opatrní. Podobný rozdíl by totiž – na rozdíl od Brionina pozorování – nebyl fenomenálně vykazatelný, pokud bychom jej totiž chtěli vidět i v uskutečněném jedinečném aktu (reálném pohybu prstu), jako by ten byl rozložitelný na dva dílčí prožitky (úmysl a skutek).¹¹ K tomu stojí za povšimnutí pasáž z Wittgensteina, která následuje hned po výše citovaném úryvku:

Ale nezapomínejme na jednu věc: když 'zvedám ruku', tak se moje ruka zvedá. A vyvstává problém; co je to, co zbude, když od skutečnosti, že zvedám ruku, odečtu to, že se moje ruka zvedá?¹²

Cožpak lze takto „odečítat“ jedno od druhého? Pojmově asi ano, šlo by o obecnou otázku, zda úmyslný pohyb je něco víc než událost, než fyzický pohyb, který můžeme pozorovat, ba i zakoušet. Lze však odečítat prožitky jako takové? Pravda, dovedu si představit, že spatřím svou ruku, jak se sama zvedá bez mého vědomého přičinění, podobně jako se zvedá moje noha po úderu kladívka neurologa. To by však byl zcela jiný pocit, než když vidím, jak se moje ruka zvedá právě díky mé snaze ji zvednout. Takže nevím, *jak a co* bych měl v druhém případě odečítat.

Z podobného důvodu je mi nejasné, o jakém „zbytku“ by se zde vůbec dalo uvažovat: pokud by šlo o pocit z úmyslu jednat bez skutečného jednání, jako když Briony *předstírala, nemyslela to úplně vážně*, pak by šlo o něco jiného než myslet to vážně a odečíst výsledek. A pokud by to měl být vážně míněný pokus zvednout ruku, která by však neuposlechla v důsledku paralýzy či vnější zábrany, případně když by ruka chyběla (po amputaci), pak by to opět bylo něco jiného než prožitek úspěšného zvednutí vlastní (zdravé) ruky. Takové případy

¹⁰ K tomu viz J. Čapek: Fenomenologie a dualismus. Problém jednání. *Filosofický časopis* 53 (2005), č. 6, s. 865-876.

¹¹ Zde bych rád čtenáře upozornil na důležitý terminologický rozptyl v dalším textu. Téměř jako synonyma jsou míněny výrazy v každé z těchto pěti skupin: (1) úmysl, záměr, (předchůdná) intence; (2) pokus (pokoušení se), snaha, intence (v aktu); (3) akt, akce, skutek, konání, činnost, jednání; (4) (fyzický) pohyb, událost, dění; (5) prožitek, zážitek, (žitá) zkušenost. V české filosofické literatuře je upřednostňován ve skupině (3) termín 'jednání' (angl. *action*) a ve skupině (5) termín 'zkušenost' (angl. *experience*) – viz např. *Filosofie jednání* (uspoř. O. Švec), OIKOYMENH, Praha 2006. Oba tyto české termíny v některých kontextech mohou být zavádějící pro svou použitelnost pro děje (resp. výsledky dějů) dlouhodobé; proto tam, kde jde o jednání v „krátkém“ čase (jako zvednutí prstu) dávám přednost výrazům 'akt' resp. 'prožitek'.

¹² Wittgenstein, cit.d., par. 621. [Orig.: Aber vergessen wir eines nicht: wenn 'ich meinen Arm hebe', hebt sich mein Arm. Und das Problem entsteht: was ist das, was übrigbleibt, wenn ich von der Tatsache, daß ich meinen Arm hebe, die abziehe, daß mein Arm sich hebt?]

Mimochodem: zvedáme zpravidla celou paži, i když běžně říkáme 'zvedám ruku'. V originále je řeč o paži (*Arm*) a podobně i anglicky píšící filosofové zvedají paži (*arm*). V této esejí nicméně užívám všude jednotně 'ruku' ve shodě s Pecharovým překladem. Ostatně jde nám většinou jen o zvedání a dobře víme, že při zvednutí paže zvedám i ruku a naopak.

neuposlechnutí jsou známy v neurologických a psychiatrických kazuistikách a postižený subjekt je zpravidla prožívá s rozpaky, údivem, či frustrací, které lze stěžít „odečíst“ od celkového prožitku.¹³ Naproti tomu „úmyslný pohyb je charakterizován nepřítomností podivování se“ (Wittgenstein¹⁴), a proto svou vlastní zručnost běžně neobdivujeme.

Ptejme se tedy, zda Brionin experiment s prstem pomáhá objasnit problém formulovaný Wittgensteinem („co zbude, když ... odečtu to, že se moje ruka zvedá?“). Právě zvedání ruky si volí jako příklad intencionálního aktu J. R. Searle, který svým charakteristicky analytickým stylem rozebírá rozdíl mezi předchůdnou intencí (předsevzetím) něco učinit (*prior intention*) na jedné straně a intencí v aktu (*intention-in-action*), k níž dochází při fyzickém pohybu těla, na straně druhé. Píše:

Máte-li intenci v aktu [například zvednout ruku], u níž však nedošlo ke splnění podmínek uspokojení [*conditions of satisfaction*; zde: že se vaše ruka zvedla], aspoň jste se pokusili. V typickém případě předem rozmyšleného aktu, při němž jedním na základě předchůdné intence, jako při zvedání ruky [třeba v úmyslu hlasovat], je struktura celé záležitosti tato: nejdříve jsem vytvořil předchůdnou intenci (jejíž podmínkou uspokojení je, že právě ona má způsobit celý akt) a poté jsem celý akt provedl, kde celý akt má dvě komponenty, intenci v aktu a pohyb těla (příčemž podmínkou uspokojení intence v aktu je, že právě tato intence v aktu má způsobit dotýčný pohyb těla).¹⁵

Tento rozklad umožňuje Searlovi odhalit dvě „mezery“ (*gaps*) v kauzální sekvenci, které obě umožňují zásah svobodné vůle.¹⁶ První mezera je mezi rozvažováním (například, zda hlasovat pro nebo proti) a rozhodnutím jakožto předchůdnou intencí (úmyslem hlasovat pro), druhá mezera je mezi předchůdnou intencí (úmyslem hlasovat pro) a intencí v aktu (pokusem zvednout ruku).¹⁷ A poznamenává:

¹³ Platí to i pro inverzní případ, kdy je uměle vyvolán nechtěný pohyb. Často citován je případ Penfieldova pacienta, jehož motorická oblast mozkové kůry byla elektricky stimulována s následným svalovým pohybem. Pacient reagoval slovy: „Já to neudělal, vy jste to udělal!“ (viz W. Penfield, T. B. Rassmusen: *The Cerebral Cortex of Man*. Maxmillan Books, New York 1950).

¹⁴ Wittgenstein, cit. d., par. 628. [Orig.: Man könnte also sagen: die willkürliche Bewegung sei durch die Abwesenheit des Staunens charakterisiert.]

¹⁵ J. R. Searle: *Rationality in Action*, The MIT Press, 2001, s. 45 (můj volný překlad). [Orig.: If you had an intention-in-action, but failed to achieve its conditions of satisfaction, you did at least try. In a typical case, then, of a premeditated action where I act on a prior intention, such as this case where I raise my arm, the structure of the whole thing is that first I formed a prior intention (whose conditions of satisfaction are that it should cause the whole action) and then I perform the whole action, where the whole action consists of two components, the intention-in-action and the bodily movement (and the conditions of satisfaction of the intention-in-action are that it should cause the bodily movement).]

¹⁶ Čeština je půvabná tím, že má slovo *vůle* (chtění) a *vůle* (mezera, například v ložisku). Angličtina zato má slovo *play* (mezera, například v ložisku) a *play* (hra).

¹⁷ Searle zmiňuje ještě třetí mezeru, která se uplatňuje při jednání, jež má časové rozpětí.

Mezi intencí v aktu a pohybem těla neexistuje takováto meze. Pokouším-li se něco opravdu udělat a jsem-li úspěšný, pak můj pokus musí kauzálně stačit k úspěchu.¹⁸

Rozumím tomu tak, že pokus (snaha) zvednout ruku již neposkytuje prostor k rozhodnutí ruku nezvednout (což je vlastně analytické tvrzení o pojmu „pokus“). Slova „pokus“ a „snaha“ jsou zde ovšem zbavena jisté své konotace, totiž jako by přitom bylo nutno vynaložit úsilí proti nějakému odporu. Tato konotace vystupuje naopak do popředí v případě paralýzy nebo vnější fyzické zábrany pohybu a vedla též asi Wittgensteina k výroku „Když zvedám ruku, tak se většinou *nepokouším* ji zvednout.“¹⁹

Co z toho plyne pro Brionin experiment s prstem? Přijmeme-li Searlovu analýzu, dalo by se říci, že Briony fenomenálně podložila faktický rozdíl mezi úmyslem jakožto předchůdnou intencí a pokusem (snahou) jakožto intencí v aktu, nikoliv však rozdíl mezi pokusem (o pohyb) a fyzickým pohybem. Když Briony prst *pobízela, aby se pohnul*, ale *nemyslela to úplně vážně*, lze to interpretovat tak, že uměle zvětšovala existující mezeru mezi předchůdnou intencí (pohnout prstem) a intencí v aktu (uskutečnit tento pohyb). *A když pak nakonec prst přece pokrčila* – pak už neexistuje žádný prostor k rozhodování, je to již úspěšný akt sám, v němž, jak jsem se pokoušel výše naznačit, není fenomenální rozdíl mezi pokusem učinit pohyb a fyzickým pohybem samým. Rozdíl je ovšem konceptuální, což vyplývá z existence neúspěšných aktů (patologické případy, vnější zábrany a umělá stimulace – viz výše). Bez pojmového rozlišování by ostatně Searle nemohl mnohé ze svých tezí vyslovit.²⁰

A když pak nakonec prst přece pokrčila, jako by ta činnost začala v samotném prstu, ne v některé části její mysli. Kdy poznal, že se má pohnout, kdy ona poznala, že s ním má hnout? Disociace mezi mnou a mým prstem se objevuje ve chvíli, kdy bych hodlal – podobně jako Briony – prstu přiznat jeho vlastní vůli.²¹ Pak bych totiž nekrčil prst, pouze bych jej o to žádal, a jen tak by mělo smysl jej chválit za to, že „na slovo poslouchá“. Nemusel by totiž.

V takovém případě (při vědomé reflexi) by bylo možno odhalit další rozdíl: mezi mým pokynem (intencí v akci), jemuž rozumím, a realizovaným fyzickým pohybem, jemuž

¹⁸ Searle, dit. d., s. 50 (překl. můj). [Orig.: There is no such gap between the intention-in-action and the bodily movement. If I am actually trying to do something, and if I succeed, my trying has to be causally sufficient for the success.]

¹⁹ Wittgenstein, cit. d., par. 622. [Orig.: Wenn ich meinen Arm hebe, versuche ich meistens nicht, ihn zu heben.]

²⁰ Zvláštní prolínání Searlova nepřiznaně fenomenologického uvažování s jeho přiznaně analytickým výkladem by mohlo být téma samo o sobě. Srov. H. Dreyfus: The Primacy of Phenomenology over Logical Analysis. *Philosophical Topics*, Vol. 27, No. 2, Fall 1999, (2001).

²¹ „Zločinný prst ten ztratil prsten.“ (I. M. Havel, nepublikovaný rukopis.)

nerozumím – při němž nemám jinou možnost než se spolehnout na prst sám. Jenom on (spolu se svým řídicím centrem kdesi v motorické části mozku), poté, co *poznal, že se má pohnout*, ví, *jak* to zařídit. Umíte skřížit prsty? Jistě ano, nevíte však *jak* to děláte, víte jen, *že* chcete. Dříve zmíněné Gallagherovo rozlišení tělesného obrazu a tělesného schématu je tu užitečné. Gallagher píše:

Řízení intencionálního pohybu normálně nepřechází od tělesného obrazu k tělesnému schématu, pokud nejde o abstraktní, sebe-vědomý pohyb nebo pohyb v představě. V situaci, v níž nejde o praktickou činnost, například když filosoficky přemýšlíme o povaze vůle, můžeme abstraktně poručit své ruce, aby se zvedla, abychom tím demonstrovali vztah mezi vůlí a pohybem. Ovšem i v takovém případě bychom stěží mohli popsat, jak přesně překládáme vědomou vůli do pohybu. Naproti tomu za běžných okolností volní pohyby většinou slouží k dosáhnutí na něco, uchopení něčeho či k ukázání na něco a středem zájmu je ono něco, nikoliv motorický akt dosáhnutí nebo uchopení nebo ukázání.²²

A tak i ve snu: zvedám ruku, moje sněná ruka se zvedá, zatímco moje nesněná ruka se nehne. Přitom není narušena identita mého já, přenášeného z bdělého stavu do snu – aspoň se mi ještě nezdálo, že bych nebyl mnou. Tělesný obraz funguje, tělesné schéma je vypnuto.

Nebylo zde žádné viditelné propojení a přesto je to skutečně její já, to ví, pod tou hladkou, ničím nenarušenou tkaninou – je to její duše? –, co rozhodlo, že zanechá předstírání, a dalo konečný příkaz. V hluboké meditativní reflexi ve svých třinácti letech Briony odhaluje své vlastní já (*the self*), jako to, co je nejen původcem jejího jednání, ale co se navíc dovede svobodně (a tudíž i vědomě) rozhodnout o tom, *co* učinit, a také *kdy* to učinit – *kdy zanechat předstírání a dát* (dodávám: nebo nedat) *konečný příkaz*. Ve svých bezmála sedmdesáti letech John Searle dospívá k velmi podobné koncepci jáství či svojství (*selfhood*), které „přichází samo od sebe“ u jakékoliv „vědomé intencionální bytosti schopné se angažovat ve svobodném jednání, podloženém důvody.“²³ Toto já je mimo jiné něco, co,

operující s důvody, je schopno rozhodovat, iniciovat a uskutečňovat akce za předpokladu svobody [a co se cítí být] odpovědné alespoň za část svého chování.²⁴

²² Gallagher, cit. d. s. 49 (překl. můj). [Orig.: Control of intentional movement does not normally travel from body image to body schema except in abstract, self-conscious, or imaginatively practiced movement. Outside a practical situation, when, for example, one is thinking philosophically about the nature of the will, one might abstractly command one's arm to raise itself in order to demonstrate the relation between will and movement. Even in that case one would be hard pressed to say exactly how one translates conscious will into movement. But in most everyday circumstances, volitional movement means reaching to grasp something, or pointing to something, and the focus is on the *something*, not on the motor act of reaching or grasping or pointing.]

²³ Searle, cit. d., s. 145. [Orig.: Selfhood in my sense comes for free once you have a conscious intentional being capable of engaging in free actions on the basis of reasons.]

²⁴ Tamt., s. 95. [Orig.: ...x operating with reasons, is capable of deciding, initiating, and carrying out actions, under the presupposition of freedom...x is responsible for at least some of its behavior.]

Neplatí však, že o důvodech v pravém slova smyslu lze mluvit jen tehdy, když jednání má nějaký cíl mimo sebe, nějaký účel, který přesahuje čistě fyzický pohyb těla? Například když zvedám ruku v úmyslu hlasovat. Briony ovšem zvedá svůj prst nikoliv proto, aby tím změnila svět, nýbrž jen aby si vyzkoušela vztah mezi vůlí a pohybem. Pravda, i to je dobrý účel.²⁵

II.

Jedna myšlenka vyvolává druhou, jedno tajemství plodí další tajemství, a tak se v pokračování našeho úryvku před Briony otevírá velký filosofický problém druhých já, s nímž se potýkali mnozí, včetně Husserla. Přečtěme si i tuto druhou část úryvku nejprve vcelku:

Byly to myšlenky stejně známé a stejně útěšlivé, jako přesné postavení jejích kolen, jejich shodná, přesto soupeřivá symetrická a zaměnitelná podoba. Jedna myšlenka vždy vyvolala druhou, jedno tajemství plodilo další tajemství: jsou všichni ostatní skutečně tak naživu jako ona? Záleží třeba její sestře opravdu na sobě samé? Cení si ona sebe natolik, jako si sebe cení Briony? Je být Cecilíí stejně intenzivní prožitek jako být Briony? Má její sestra také své skutečné já skryté za vzdutou vlnou a tráví čas tím, že o tom přemýšlí s prstem zvednutým k obličejí? Jsou na tom tak všichni, včetně otce, Betty, Hardmana? Pokud odpověď zní ano, potom svět, pospolitý svět, je nesnesitelně složitý, s dvěma biliony hlasů, a myšlenky jednoho každého člověka se snaží prorazit s rovnocennou závažností, a každý si činí stejně náruživý nárok na život, a každý si myslí, že je jedinečný, přitom nikdo není. Člověk by se mohl utopit v bezvýznamnosti. Ovšem pokud zní odpověď ne, potom je obklopena stroji, inteligentními a navenek vcelku příjemnými, ale postrádajícími ten zářivý a sobě vlastní vnitřní pocit, který má. Bylo to zlověstné a osamělé, ale rovněž nepravděpodobné. Neboť jakkoli to uráželo její smysl pro pořádek, věděla, že je nanejvýš pravděpodobné, že všichni ostatní přemýšlejí jako ona. Brala to na vědomí, ale poněkud jalově, procítěně to nevnímala.²⁶

Problému druhých já se ovšem nemůže vyhnout ani John Searle poté, co tematizoval lidskou subjektivitu:

Že existuje taková věc jako mé vědomé já, mi dává smysl jen tehdy, je-li odlišné od jiných věcí ve vesmíru. Je-li nějaké já, pak musí být nějaké ne-já. A jestliže mezi takovými ne-já

²⁵ K tomu viz též stať J. Čapka Dvojitý účel jednání, In: *Filosofie jednání*, cit. d., s. 79-92. Na Brionino zvedání prstu lze pohlížet jednak jako na činnost imanentní, kdy smysl je jen v činnosti samé (na rozdíl například od vztyčení prstu k upozornění na něco důležitého), a jednak jako na činnost transitive, směřující k cíli mimo sebe – v případě Briony k jistému jejímu teoretickému poznání. Fakt, že stav věcí ve světě se zvednutým prstem je jiný než ve světě s nezvednutým prstem, je v tomto případě nezajímavý.

²⁶ McEwan, cit. d., s. 36-37. [Orig. (s. 34): These thoughts were as familiar to her, and as comforting, as the precise configuration of her knees, their matching but competing, symmetrical and reversible, look. A second thought always followed the first, one mystery bred another: Was everyone else really as alive as she was? For example, did her sister really matter to herself, was she as valuable to herself as Briony was? Was being Cecilia just as vivid an affair as being Briony? Did her sister also have a real self concealed behind a breaking wave, and did she spend time thinking about it, with a finger held up to her face? Did everybody, including her father, Betty, Hardman? If the answer was yes, then the world, the social world, was unbearably complicated, with two billion voices, and everyone's thoughts striving in equal importance and everyone's claim on life as intense, and everyone thinking they were unique, when no one was. One could drown in irrelevance. But if the answer was no, then Briony was surrounded by machines, intelligent and pleasant enough on the outside, but lacking the bright *inside* feeling she had. This was sinister and lonely, as well as unlikely. For, though it offended her sense of order, she knew it was overwhelmingly probable that everyone else had thoughts like hers. She knew this, but only in a rather arid way; she didn't really feel it.]

entitami ve vesmíru jsou i takové, s nimiž komunikuji předváděním řečových aktů, pak musím o některých z těchto ne-já ve vesmíru předpokládat, že jsou vědomými agenty se stejným jástvím jako já. Jsem tudíž jedním já mezi ostatními.²⁷

Jedním mezi ostatními – přesně to vrtá hlavou Briony, která toto vrtání pozoruhodně graduje: od být *naživu*, přes *záležeť na sobě*, *cenit si sebe*, *prožitek být*, mít *své já*, až po filosofickou reflexi zdviženého prstu: *Má její sestra [Cecilie] také své skutečné já skryté za vzdutou vlnou a tráví čas tím, že o tom přemýšlí s prstem zvednutým k obličejí?* Zde už je Brionina fenomenální empirie v koncích. Pokud sestra zvedá prst, může si toho Briony docela dobře všimnout. Může se jí i zeptat, proč ho zvedá a věřit její odpovědi. Postačí však sestřino svědectví k jistotě? Možná ano, aspoň k určitému typu jistoty. (Jak jsem už poznamenal, Briony později v románu pozná, jaká to byla subjektivní jistota, která ji vedla k tehdy dobře míněnému, leč křivému svědectví.)

Řekne-li pomyslná Cecilie se zvednutým prstem: „Ano, už vím, bylo to mé já, které dalo konečný příkaz, aby se prst zvedl!“, usoudí Briony, že její sestra by si stěžila něco takového vymyslela, pokud by přitom neměla obdobný prožitek jako ona sama. S tím *ceněním si sebe*, jakož i s *intenzitou prožitku* by to ovšem bylo již těžší. Jedna mysl nemůže totálně vstoupit do cizí mysli, protože pak by to již nebylo vcítění, nýbrž totožnost.²⁸

A tak Briony neví. Jsou já druhých stejná jako její? *Pokud odpověď zní ano, potom svět, pospolitý svět, je nesnesitelně složitý, s dvěma biliony [miliardami?] hlasů, a myšlenky jednoho každého člověka se snaží prorazit s rovnocennou závažností, a každý si činí stejně narušivý nárok na život, a každý si myslí, že je jedinečný, přitom nikdo není. Člověk by se mohl utopit v bezvýznamnosti.* Briony si ovšem cosi neuvědomuje. Prožitek „jsem jedinečný“ může být správný (oprávněný) zcela nezávisle na tom, zda obdobný prožitek mají i druzí. A dále, univerzalizující výroky typu „každý si myslí, že...“, stejně jako „nikdo není...“ mohou být vyřčeny jen z takového odstupu, v němž řkoucí je ten, kdo se topí v bezvýznamnosti.

Ovšem pokud zní odpověď ne, potom je [Briony] obklopena stroji, inteligentními a navenek vcelku příjemnými, ale postrádajícími ten zářivý a sobě vlastní vnitřní pocit, který má. Bylo to zlověstné a osamělé, ale rovněž nepravděpodobné. Tato druhá možnost je stejně

²⁷ Tamt., s. 152 (překl. můj). [Orig.: That there is such a thing as my conscious self only makes sense to me if it is different from other things in the universe. If there is a me, then there must be a not-me. And if the not-me entities in the universe include entities with which I communicate in the performance of speech acts, then some of the not-me's in the universe must be presupposed by me to be conscious agents with a selfhood just like my own. So I am one self among others.]

²⁸ Paradox totální empatie vynikne, když uvažujeme o vstup do mysli tvora s radikálně odlišným tělem. Srov. I. M. Havel: O proměňování a proměnách. Pokus o studii proměnlivě heterofenomenologickou. In: *Charisteria Sidonio Neubauero Sexagenario* (J. Fiala, ed.) Pragae 2002, (s. 106-140).

divná. Je ve stylu známého myšlenkového experimentu, dle něhož je myslitelný svět identický s naším kromě toho, že v něm každý je duchaprázdný zombie.²⁹ V našem případě by to byl každý mimo Briony (správně: mimo *mne*, za Briony se zaručit nemohu).

Řídíc se víc intuicí než úvahou, Briony koncem úryvku zvolila alternativu první: *Neboť jakkoli to uráželo její smysl pro pořádek, věděla, že je nanejvýš pravděpodobné, že všichni ostatní přemýšlejí jako ona. Brala to na vědomí, ale poněkud jalově, procítěně to nevnímala. Jaká to asi byla intuice?*

(Únor 2006)

²⁹ Viz např. D. J. Chalmers: *The Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory*. Oxford University Press, Oxford 1996.